

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มา และความสำคัญของปัญหา

ปัญหาเรื่องป่าไม้เป็นปัญหาที่สำคัญระดับประเทศ โดยจะเห็นได้ว่าปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยได้ลดลงอย่างต่อเนื่องในอัตราที่รวดเร็ว ทั้งนี้จากภาพถ่ายทางดาวเทียม Landsat - 5 (TM) มาตรา 1:250,000 (กรมป่าไม้, 2538) พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2536 - 2538 พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยได้ลดลงเป็นอย่างมากเฉลี่ยต่อปีลดลงปีละ 646,403 ไร่ ทำให้เนื้อที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียง 82.18 ล้านไร่ หรือ 25.62 % ของพื้นที่ประเทศ ในส่วนของพื้นที่ป่าทางภาคเหนือที่ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ป่าดงน้ำที่มีความสำคัญมากที่สุด ในจำนวนของป่าประเภทต่าง ๆ นั้น จากการสำรวจของกรมป่าไม้พบว่า ในปี 2541 พื้นที่ป่าทางภาคเหนือเหลือเพียง 45.66 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 43.07 จากที่ในปี 2525 มีอยู่ถึง 54.84 ล้านไร่ (วิกฤตป่าดงน้ำภาคเหนือ, 2543: 16) และจากการที่ป่าไม้ลดลงทำให้การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศของป่าทางด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย ยา ไม้ฟืน และไม้ใช้สอยลดลง ก่อให้เกิดรายจ่ายของประชากรในท้องถิ่นเพิ่มขึ้น การลดลงของป่าไม้มีสาเหตุสำคัญหลายประการ เช่น การตัดไม้ ถางป่า การปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว การก่อสร้างขนาดใหญ่ และการขยายตัวของเมือง (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2542) ส่วนใหญ่แล้วจะแฝงมากับนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชส่งออกและพืชเชิงเดี่ยว (ฉลาดชาย รมิดานนท์ และคณะ, 2536) และยังมีสาเหตุสำคัญสำหรับการสูญเสียความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ และพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทย เช่น การใช้ประโยชน์ที่ดิน และการใช้ประโยชน์ของป่าไม้ผิดประเภท การทำอันตรายจากโรคแมลง และไฟป่า เป็นต้น

การแก้ปัญหาป่าไม้ของรัฐในช่วงแรกก็มุ่งเน้นการขยายพื้นที่ป่าเพียงอย่างเดียว โดยมีได้คำนึงถึงความต้องการ ความรู้ และความเข้าใจของชุมชน ฯลฯ ในช่วงระยะเวลา 30 ปีที่ผ่านมารัฐได้ดำเนินนโยบายหลายด้าน ทั้งการป้องกัน การปราบปราม การอนุรักษ์ และการฟื้นฟู ในขณะเดียวกันชุมชนทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ หลาย ๆ ชุมชนหรือหลายเขตหมู่บ้านได้มีการสืบต่อความร่วมมือในการอนุรักษ์ และจัดการป่าอย่างต่อเนื่อง โดยไม่เป็นที่รับรู้ต่อสาธารณชนอย่างกว้างขวางเนื่องจากขาดการประชาสัมพันธ์ และเมื่อประมาณปี 2530 ได้เริ่มมีโครงการนำร่องของ

กรมป่าไม้ร่วมกับชุมชนในเขตภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือดำเนินการในกระบวนการของการร่วมมือกันจัดการป่าในเขตลุ่มน้ำ และป่าสงวน รวมถึงในส่วนของการจัดการป่าโดยภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ชุมชนหลายแห่งได้คุ้มครองรักษาป่าไว้ได้ด้วยความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม (เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์, 2542) ซึ่งเป็นการจัดการป่า และระบบนิเวศแบบค่อยเป็นค่อยไป มีศักยภาพ ซึ่งต้องอาศัยความรู้ และประสบการณ์ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐมีความรู้ทางด้านนี้ไม่พอเพียง โดยในการจัดการป่ารูปแบบนี้เรียกว่า “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นกระบวนการในการจัดการป่าเพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ โดยต้องอยู่บนพื้นฐานของการยังชีพ นั่นคือจะต้องเป็นกระบวนการที่ช่วยให้คนได้รู้จักระบบนิเวศของป่าและอยู่กับป่าได้ไม่ทำลายซึ่งกันและกัน เป็นรูปแบบที่มีการจัดการ มีกลไกทางสังคม และการบริหารจัดการคอยควบคุมให้ป่าได้รับการคุ้มครอง ดูแลรักษา และใช้ประโยชน์จากคนหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องทุกระดับ (เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์, 2540)

การจัดการป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของประเพณีการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อยังชีพในภาคเกษตร โดยมีจารีตประเพณี และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นฐานของการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชน กับทรัพยากรธรรมชาติ ดังที่ได้ปรากฏอย่างแพร่หลายในภาคเหนือ ชาวบ้านอาจเรียกป่าชุมชนแตกต่างกันออกไปตามกลุ่มของชาติพันธุ์หรือตามประโยชน์ใช้สอยหรือลักษณะที่ตั้งของป่า เช่น ป่าต้นน้ำ ป่าหน้าห่ม เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2542) ป่าชุมชนทั่ว ๆ ไปจะเป็นป่าผืนเล็กที่มีขนาดผันแปรตามพัฒนาการของชุมชน เป็นสิ่งที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับระบบนิเวศในท้องถิ่น (เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์, 2540) สรุปแล้ว “การจัดการป่าชุมชน” เป็นการนำแนวความคิด “คนอยู่กับป่าแบบพึ่งพา” มาใช้ในลักษณะที่ชุมชนได้ดำรงชีวิตอยู่กับป่า กับระบบนิเวศให้ความเชื่อ ประเพณี การพึ่งพิงซึ่งกันและกันของคนกับป่ามาจัดการเพื่อให้ป่าคงอยู่ และคนอยู่รอด

ดังนั้นชุมชนจึงต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ และปกป้องรักษาสิทธิของตนเอง ทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกหวงแหนป่าที่เขามีสิทธิในการดูแล และใช้ประโยชน์ได้ ชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของในป่าของชุมชน การดำรงอยู่ของป่าชุมชนที่มีอยู่ รวมทั้งการขยายเพิ่มของพื้นที่ป่าชุมชน ย่อมแสดงว่าพื้นที่ป่าของประเทศไทยได้มีการเพิ่มพื้นที่ขึ้นแบบค่อนข้างถาวร จึงถือได้ว่าแนวทางการจัดการป่าโดยชุมชนเป็นกลยุทธ์สำคัญในการเพิ่มพื้นที่ป่าโดยรวมของประเทศให้เป็นไปอย่างยั่งยืน สิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของป่าชุมชนคือ ความเข้มแข็งของชุมชนที่เป็นแหล่งทุนในด้านผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางทรัพยากร หรือที่เรียกโดยรวมว่า ทุนทางสังคม (ชุมชนเข้มแข็งฐานรากการพัฒนา, 2543) ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องใช้ระยะเวลาอย่างยาวนาน โดยการใช

ความหมายของผู้นำชุมชนกับชุมชนเอง รวมทั้งองค์กรต่าง ๆ ภายในและภายนอกชุมชนโดยที่ทั้งหมดจะต้องมีแนวความคิด และความเข้าใจที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

กลุ่มเยาวชนเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการที่จะสืบสานป่าชุมชนให้สมบูรณ์ เนื่องจากเยาวชนจะเป็นผู้สืบทอดทุนทางสังคมของแต่ละชุมชน ทั้งนี้จะเห็นได้จากสภาองค์กรพัฒนาเด็ก และเยาวชน (2543) ยังได้ให้ความสำคัญกับเยาวชนในระดับต้น ๆ ของกระบวนการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมหรือการพัฒนามนุษย์ที่เป็นการพัฒนาด้านศักยภาพของบุคคลที่ถือเป็นบทบาทของผู้รับผิดชอบต่ออนาคตของชาติ สภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชน ได้ยอมรับและเชื่อมั่นในศักยภาพและพลังของเยาวชน ดังนั้นในด้านของงานป่าชุมชนเยาวชนจึงน่าจะเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการป่าชุมชนตามความรู้ที่ได้รับการสั่งสมมาจากบรรพบุรุษ จากสถาบันพื้นฐานต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา รวมทั้งจากชุมชน องค์กร หรือหน่วยงานต่าง ๆ ในท้องถิ่น และยังได้รับความรู้ความคิดจากปัจจัยต่าง ๆ จากภายนอก ทั้งจากการที่ออกไปศึกษาหรือทำงาน และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากสังคมภายนอกชุมชนที่มีทั้งสังคมเมือง สังคมชนบทที่แตกต่างจากชุมชนของตนเอง และที่สำคัญคือการพัฒนาของสังคมที่มีความเจริญทางวัตถุสูงขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่มีผู้สนใจศึกษาวิจัยในเรื่องของเยาวชนกับสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น (มนัส สุวรรณ, 2532; นาดชา โจมหา 2534; ประกวด พายัพสถาน, 2542; ธรรมบุญ เทพารักษ์, 2543; อุทัย สาธรรม, 2543) โดยเน้นในเรื่องความตระหนักของเยาวชนที่มีต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญกับเยาวชนในแง่ของการใช้ การรักษา และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งในช่วงเวลาปัจจุบันและในอนาคต จึงถือได้ว่าเยาวชนเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งของการคงอยู่อย่างยั่งยืนหรือการสูญหายไปของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการคงอยู่อย่างยั่งยืนของป่าชุมชนแบบดั้งเดิม นอกจากนั้นเยาวชนยังเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ และภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนให้ยั่งยืนอีกด้วย

การเล็งเห็นถึงความสำคัญของเยาวชนตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจเลือกกลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายในการทำการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยใช้กลุ่มเยาวชนที่มีอายุระหว่าง 12 - 18 ปี ที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษาหรือเทียบเท่า ทั้งนี้เนื่องจากวัยรุ่นเป็นวัยที่มีความกระตือรือร้น มีความสามารถเพิ่มขึ้นหลายอย่าง ให้ความสนใจต่อผู้อื่น และยังสามารถใช้ความคิดเห็นของตนเองได้อย่างมีเหตุผล สามารถออกความเห็นร่วมกับผู้อื่นได้ รู้จักสังเกตความรู้สึกที่ผู้อื่นมีต่อคนได้มากขึ้น สามารถแบ่งแยกได้ว่า สิ่งไหนดีหรือไม่ดี อะไรควรทำหรือไม่ควร เด็กในวัยนี้จะเริ่มรู้จักที่จะใช้ความคิดอย่างลึกซึ้ง เริ่มรู้จักที่จะพึ่งตนเองมีความต้องการจะแสดงความคิดเห็น และวางโครงการทำ

กิจกรรมด้วยตนเอง เริ่มรู้จักการปรับตัว เช่น สามารถปรับตัวได้ดีเมื่ออยู่ต่างถิ่นหรือสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น และช่วยทำงานให้กับสาธารณประโยชน์ตามโอกาส ถือได้ว่าเยาวชนปัจจุบันนี้มีพัฒนาการที่กว้างขึ้นเพราะได้เรียนรู้จากวิธีการลองผิดลองถูก (Trial and Error) การเรียนรู้วิธีนี้เป็นสิ่งสำคัญเพราะเด็กได้ลงมือเองทำให้ได้พบปัญหา และได้คิดวิธีแก้ไขปัญหานั้นได้ผลที่พอใจ และจากการให้เด็กได้เรียนรู้โดยลงมือทำด้วยตนเองจะทำให้เด็กโตขึ้นอย่างมั่นคง (วิทยา นาควัชระ, 2537) ฉะนั้นหากมีการสร้างความตระหนักในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่เยาวชนก็จะทำให้เยาวชนมีความสามารถที่จะใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด (มนัส สุวรรณ, 2532)

ในปัจจุบันได้มีโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนที่เป็นโครงการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยให้โรงเรียนเข้าไปมีบทบาทในด้าน การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้กรณีศึกษาของท้องถิ่นในเรื่องของป่าไม้ในกระบวนการเรียนการสอน ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนัก และสามารถที่จะเข้าใจถึงสาเหตุการเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน (นิตยา กิจดิเวชกุล และ ทนงศักดิ์ จันทร์ทอง, 2540) ดังเช่นการนำวิชาท้องถิ่นของเราเข้ามาบรรจุในโปรแกรมการเรียนการสอนของนักเรียนในปัจจุบันเป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโครงการการฝึกอบรมเยาวชน และ ผู้นำชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์ป่า และพื้นที่ป่าไม้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูวัว ของคุณ เทพนิมิตร ศรีปัญญา ข้าราชการกรมป่าไม้ หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูวัว อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย (ทัศนีย์ อนุมาน, 2540) ดังนั้นการจัดทำโครงการเกี่ยวกับเยาวชนในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน ทำให้ได้ทราบว่าปัจจุบันกลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักกลุ่มหนึ่งที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์ รักษาสิ่งแวดล้อม และ ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งบุคลากรในส่วนต่าง ๆ ก็ได้ตระหนักถึงความสำคัญในข้อนี้จึงได้ร่วมกันปลูกฝัง และสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของประเทศอย่างยั่งยืน

ระบบความเชื่อ วัฒนธรรม ชาติพันธุ์ และความต้องการพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์ป่า และการมีวิถีชีวิตอยู่กับป่าแบบพึ่งพิง ทั้งนี้ได้มีผู้ศึกษาวิจัยในเรื่องนี้หลายท่าน ทั้งในแง่ของการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง (พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเตชะ, 2540) ซึ่งเป็นกลุ่มชนต่างชาติพันธุ์ที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์ค่อนข้างใกล้ชิดกับป่ามากกว่ากลุ่มคนพื้นราบ ดังนั้นชาวเขาเผ่านี้จึงมีการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการทั้งทางด้านวัฒนธรรมและทางด้านวิถีในการดำรงชีพ (อุไรวรรณ ดันกิมยง, 2533) ความแตกต่างทางชาติพันธุ์จึง

เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทัศนคติที่มีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้แตกต่างกันตามแต่วิถีชีวิตของชนแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับป่ามากน้อยต่างกัน (สมเกียรติ ทองมี, 2540)

ฉะนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาเปรียบเทียบชุมชนสองชุมชนที่มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ และประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนแตกต่างกัน โดยเน้นพิจารณาการถ่ายทอดความรู้จากบรรพบุรุษในเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับป่าว่ามีส่วนส่งผลต่อทัศนคติและการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนของเยาวชนหรือไม่

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ตั้งสมมติฐานว่าความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชุมชนมีผลสำคัญต่อแนวความคิดในการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนของเยาวชนในแต่ละท้องถิ่น

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1.2.1 เพื่อศึกษาทัศนคติของเยาวชนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
- 1.2.2 เพื่อศึกษาแนวความคิดของเยาวชนในการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับป่าชุมชน
- 1.2.3 เพื่อศึกษาเปรียบเทียบถึงเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อแนวความคิดของเยาวชนในเรื่องของการรักษาป่าชุมชน

1.3 คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

ป่าชุมชน คือ ป่าที่คนในชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษา และจัดการป่าได้ตามภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมทั้งสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพจากป่าได้

การเข้าร่วมกิจกรรมป่าชุมชน คือ การดูแล รักษา การป้องกัน การส่งเสริม และการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1.4 กรอบแนวคิดในการศึกษา

